

Miha Kozorog

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610505501_03

EKOLOGIJA MEJE

Mednarodne oziroma politične in druge administrativne meje so, če jih ne razumemo le kot črt na zemljevidu, ekološke entitete. Nekatere so npr. nastale ob upoštevanju naravnih danosti območja, ko so se njihovi načrtovalci zanašali na zemeljski relief kot relevanten dejavnik pri izbiri njihovega poteka. Vse pa so »ekološko dejstvo« (Guille-Escuret 1998 [1989]: 50) v smislu, da so postavljene v stvarno okolje, kjer njihova pojavnost na različne načine sovpliva na tamkajšnjo navzočnost človeka, drugih živih organizmov in neživih stvari ter sotvori njihova medsebojna razmerja, tj. krajevno ekologijo.

V antropologiji si meje ne moremo (in ne želimo) predstavljati zgolj kot črte, ki jo projiciramo na kopno ali vodno površino. Pojavnost takšne črte se namreč izraža v njeni neposredni okolici in zaznamuje prostor, ki se od geodetsko začrtanega poteka razteza v različne »globine« razdeljenih strani. Zato antropologija mej po pravilu obravnava obmejna območja (in ne le same meje), pa tudi širša območja, ki jih meja zaznamuje, tj. državo in naddržavne ozemeljske tvorbe. Po mnenju antropologinje Sarah Green (2018: 68) je enodimenzionalna črta, ki običajno ponazarja mejo, matematična abstrakcija. Črta je element geometrije, a življenje se odvija v konkretnem okolju. Pa vendar velik del človeštva to epistemološko abstrakcijo jemlje zares. Črta je postala osrednji pripomoček organiziranja bivanja na planetarni ravni. Ko je ponazarjanje mej s črto postalo konvencija, so nove meje ustvarjali prav z risanjem črt. To je zelo očitno v primeru kolonialnih mej,

kot so tiste v Sahari, kjer so z ravnilom, svinčnikom in zemljevidom zarisali geopolitično realnost tega območja in tam živečim prebivalcem definirali prihodnost v sistemu držav in mej (Brumen 2001). Tako je torej tudi črta, ki jo ljudje z mandatom moči le zarišejo na zemljevid, ekološko dejstvo, saj se bo prej ali slej na označenih ozemljih tudi stvarno izrazila.

Meje se ponekod razkrivajo v neposredni okoliški krajini, drugod sploh ne. Zamislimo si mejo v puščavi ali na morju: sipine in valovi prečijo mejo in jo *in situ* delajo nevidno. V tem primeru se na lokaciji meje ta ne pokaže kot krajinska razlika. Zdaj pa si zamislimo mejo v gozdu in situacijo, ko se ena država odloči za sečnjo, druga pa za ohranjanje gozda: v tem primeru se bo meja pokazala kot krajinska razlika. Kontrast je v tem primeru nastal kot posledica meje, lahko pa bi bila krajinska variacija tudi vzrok za zaris meje. V zgodovini so krajinski elementi pogosto pomagali definirati potek mej, zaradi česar je imela geografska veda pomembno politično vlogo. Utemeljitelj politične geografije Friedrich Ratzel (1844–1904) je v moderni državi videl živ organizem, nagnjen k rasti; njena meja se tako kot koža organizma lahko razteguje in v prostornino organizma vključuje vse več prostora. Že njegov učenec Otto Maull (1887–1957) je takšno ekspanzivno in posledično nestabilno mejo videl kot »slabo mejo«, medtem ko naj bi se »dobra meja« ujemala z »naravno mejo« območja (po Scott 2011: 125–127). Takšne »naravne meje« definirajo prav krajinski elementi, kot so morja, reke in gorovja, ter družbeno-kulturni vzorci, ki so se sčasoma lokalno razvili. Po tem naziranju so glavni element definiranja mej geofizične ovire, ki so v »stoletjih« razmejevale pokrajine, kjer so se razvili razmeroma intenzivna notranja komunikacija in regionalna infrastruktura, ekonomija, pravo, govor, kultura, identiteta prebivalcev idr.

Številni politični geografi so pozneje kritizirali takšno domnevno apolitičnost političnih mej (Fall 2011: 629). V Prekmurju, ki bo predmet podrobnejše obravnave, so po 1. svetovni vojni, ko je območje pripadlo Jugoslaviji, imele prav »naravne meje« pomembno politično vlogo. Pri razmejitvi prej enovitega prostora med Muro in Rabo so si namreč pomagali s hidrogeografijo in meja je stekla po razvodnici med rekama. Matija Slavič, pogajalec

za to mejo na mirovni konferenci v Parizu, je k temu pripomnil: »[T]a razvodnica [...] ne loči sveta, [...] župnije so bile urejene tako, da so imele svoje vasi na obeh straneh razvodnice. [...] Zato ta razvodnica za državno mejo ni take važnosti, kakršna se je razvodnicam navadno pripisovala v Parizu« (Slavič 1921: 86).

»Naravne meje« so torej znanstvena in politična iznajdba. Toda marsikod domačini zlahka soglašajo, kje poteka takšna meja, ker jo dojemajo, kakor da že od nekdaj predstavlja oviro pri njihovi komunikaciji s sosednjimi »drugimi«. Takšni so primeri v Alpah: visoki grebeni in globoke doline so povzročili, da je (bila) komunikacija vzdolž dolin intenzivnejša od horizontalne prek dolin, kar pa hkrati ne pomeni, da prek dolin komunikacije ni (bilo). Prebivalci sosednjih dolin so (bili) namreč v mnogih primerih sosedje na višinskih pašnikih, v švicarskih in francoskih Alpah pa so se ljudje iz različnih dolin včasih povezovali v večje politične zveze, čeprav so se dojemali kot »naravno« sklenjene skupnosti (Cole in Wolf 1999 [1974]: 37, 265).

Geofizične entitete niso bile pomembne le pri definiranju razmeroma trajnih administrativnih razmejitev, temveč tudi za »prednje meje« (angl. *frontier*; za terminološko razlago gl. Bibič 2018a), tj. premikajoče se, ekspanzivne, osvajalske in imperialne meje, katerih funkcija je (bila) integrirati nova in nova ozemlja v območje določenega vpliva. Kolonialno prodiranje trgovcev, pustolovcev in raziskovalcev na nova območja se je vsaj do neke mere opiralo tudi na reliefne oblike, kot so doline in grebeni. Fenomenološko gledano so namreč popotniki s svojimi telesi vstopali v neznani prostor, zato so si pri gibanju skozenj morali pomagati z njim že znanimi potezami krajine, ki so jim hkrati služile pri kartiranju »osvojenih« ozemelj. Tako je npr. Paul Carter imperialno zgodovino Avstralije interpretiral skozi pogled evropskega osvajalca, ki si je svojemu izkustvu tuje avstralsko okolje pomagal približati z iskanjem podobnosti z domačo izkušnjo. A to ni bilo prav enostavno, zato se je opiral na najočitnejše podobnosti: »Gore in reke so bile kulturno privlačne, priklicale so prijetne asociacije. Toda na bolj osnovni ravni so predstavljale razliko, ki je delala razliko. Nakazovale so možnost razgledov, smeri ...« (Carter, po Hirsch 1995: 3). Relief je tako pokazal nekaj lastne tvornosti v

tem procesu, ko je narekoval raziskovalčevo gibanje v neznano, izbiro poti prisvajanja, razgled za kartiranje ozemlja in nadaljnje premikanje meje.

Specifično ozaveščen posameznik, ki v gibanju zavzema določeno razmerje z reliefom in na osnovi tega razmerja premika mejo, ni le pojav preteklosti oziroma značilnost kolonialnih osvajalcev nepoznanih prostranstev. Podobno danes funkcionirajo nekatere oblike turizma, posebej tiste, ki temeljijo na ideologiji, etiki in praksah »moškega junaštva«, npr. rekreacija in preživetje v »divjini«, sestavni del katerih je avantura premagovanja telesnih in naravnih »mej« (Kozorog in Poljak Istenič 2013). Kakor je za Izrael pokazal antropolog Tom Selwyn (2004), domoljubne nevladne organizacije tam prirejajo senzorično nasičene izlete, na katerih udeleženci premagujejo reliefne ovire, medtem ko jih informirajo o mejah telesa in ozemlja. Namen takšnih urjenj je pridobiti naklonjenost in pripravljenost posameznikov za militantne cilje zaščite in premikanja mej nacionalnega ozemlja. Rekreacija ob naravnih ovirah in obramba mej sta si lahko prav nevarno blizu, kar je poznano tudi iz zgodovine slovenskega gorništvaja, ko so nacionalno zavedni planinci v avstro-ogrski monarhiji med sabo tekmovali pri osvajanju in simbolnem razmejevanju gora (Kozorog 2009: 84–90; Mikša in Zorn 2018).

Če na »prednjo mejo« pogledamo skozi prizmo politične ekonomije, se nam odpre še en vidik ekologije mej: naravni in človeški viri so bili namreč pomemben magnet kapitalističnega zasedanja novih ozemelj (Wolf 1998 [1982]). Za rast nujna akumulacija je marsikdaj in marsikod narekovala premikanje prednje meje. Geograf Neil Smith je raziskoval premikanje ene najbolj poznanih prednjih mej, tj. »ameriške meje« (angl. *American frontier*; gl. Bibič 2018b), ki je od 17. stoletja, v času prodiranja kolonistov z vzhoda proti zahodu severnoameriške celine, predstavljala »poskus ustvarjanja življenjskega prostora iz neukrotljive in nekooperativne narave« (Smith 2018 [1996]): 5). A vsak »novi val proti zahodu, na poti osvajanja narave, [je] na vzhodu povzročil pretrese v demokratizaciji človeške narave« (nav. delo: 6). Premikanje meje, ki je bilo sprva le ekstrakcija mejnih ozemelj z območja, ki so ga osvajalci razumeli kot »naravo«, je s povratnimi učinki v metropolo preraslo v nekaj več: v

»optimizem in odkrito pričakovanje glede 'meje', ki se je prevesilo v občutek samozavestnega osvajanja« (nav. delo: 7). Z mejo je tako nastajala specifična ameriška (samo)zavest, ki vidi gonilo lastnega obstoja v projekciji in osvajanju novih mej. Ta zavest se je integrirala v geopolitiko ZDA in specifično razumevanje geografije, v kateri imajo posebno mesto na eni strani svetovni naravni viri, na drugi pa ideologija širjenja demokracije in »svobode«, pogosto razumljene kot svobodno premikanje ameriške meje (Smith 2003, 2005; Harvey 2011 [2009]). Vendar pa se ameriška meja ne premika le navzven, prek planeta, temveč tudi v mejah ZDA, bodisi na podeželje, kjer gre za odkrivanje in pridobivanje novih ekološko-ekonomskih niš (Lowenhaupt Tsing 2015), ali pa v mesta, kjer so meje med soseskami gentrifikacijske meje novih kapitalskih priložnosti (Smith 2018). Tako kot so valovi stare ameriške meje prisvajanja »narave« pljuskali z »divjega zahoda« v središča zgoščanja kapitala, tako valovi sodobnejše imperialne meje pljuskajo nazaj v ZDA, bodisi kot prisvojeno bogastvo ali kot migranti z oropane zunanje meje, ki se v ZDA kot delavci vključijo v premikanje notranjih ameriških mej (Lowenhaupt Tsing 2015: 85–94; Smith 2018: 67).

Po drugi strani so prav po zaslugi »narave« kot kombinacije reliefa, podnebja in oblik življenja nekateri težje prehodni kraji sveta vse do danes ostali zunaj popolnega vpliva središč moči, četudi so na določeni zgodovinski točki formalno postali vključeni v določene državne meje. Takšen primer je t. i. Zomia, kot je zgodovinar Willem van Schendel (2002), za njim pa še antropolog James C. Scott (2009), poimenoval prostrano gorato območje, ki se razteza čez več držav jugovzhodne Azije. V nekaterih tibetansko-burmanskih jezikih z namreč pomeni »odročen«, *zomi* pa »hribovec«; tako oznaka Zomia nazorno ponazarja, da relief tam otežuje popolno integracijo ozemlja v zadeve države.

Toda vrnimo se k relativno stabilnim in trajnim mejam držav. Ob takšnih mejah se pogosto kopičijo prav določene stvari – ne le mejna infrastruktura in prav posebni predmeti, okoli mej se zgoščajo tudi specifične prakse in gibanja. Kopičenje in zgoščanje, katerih druga stran sta tudi izginjanje in odstranjevanje (vključno s skrivanjem) neželenih stvari in praks, tvori specifično ekologijo obmejnega prostora. Ta se lahko kaže kot krajinska razlika, ko je

Oster krajinski kontrast v vasi na Goričkem, kjer je na slovenski strani agrarna krajina do meje, ki jo označujejo beli stebrički, takoj za mejo je gozd (foto: Miha Kozorog).

materialna podoba ločenih strani precej drugačna, hkrati pa kot razlika med obmejnim in kakšnim drugim območjem neke države. Grajeno okolje meje npr. sestavljajo mejni kamni, nadzorne postaje, ograje in zapornice, ceste do meje in vzdolž nje, smerokazi in drugi dodatki, katerih funkcija je označevanje, električne napeljave, digitalna tehnologija itn. Kompozicija elementov, ki nimajo vedno ali izključno nadzorne funkcije, temveč tudi ekonomsko (trgovske, industrijske, obrtne in finančne cone ob mejah) ali ekološko (obmejna zavarovana območja), vselej do neke mere sooblikuje bivanje ljudi in drugih živih bitij ob meji. Kjer mejo opazuje policija, ki se v določenem ritmu giblje po obmejni cesti, njeno gibanje zelo verjetno odmeva v ritmičnih gibanjih civilistov, živali in rastlin na tem območju. A tudi kjer takšne infrastrukture ni in kjer državni organi meje ne opazujejo sistematično, je meja države meja državne jurisdikcije, ki narekuje specifična ravnanja, gibanja in možnosti poseganja v prostor. Ker že samo zavedanje meje do neke mere določa ravnanje ljudi ob njej, je njeno okolje zelo pogosto ekološko specifično.

***

Do zdaj so bile nakazane nekatere mogoče smeri raziskovanja ekologije meje in navedeni izbrani primeri, ki govorijo o tem, zakaj je meja ekološki dejavnik in zakaj se ob mejah pogosto oblikujejo prav posebne lokalne ekologije. V nadaljevanju so ekološke dimenzije državnih mej obravnavane v treh okvirih. V prvem so razgrnjeni zametki ekološkoantropološkega odkrivanja mej v ameriški kulturni ekologiji; v drugem je pozornost namenjena materialnosti mej in človeškemu angažiranju z mejami ter seznanitvi z vplivnim delom antropologinje Sarah Green; v sklepnem delu poglavja pa bo osvetljeno, kako so meje povezane z nečloveškim življenjem. Vsi obravnavani pristopi so osnova za eno od etnografskih poglavij v nadaljevanju knjige.

ALPE KOT ROJSTNI KRAJ (EKOLOŠKE) ANTROPOLOGIJE MEJ

∞∞

Ena od akademskih poti, ki so vodile k oblikovanju antropološke poddiscipline o mejah, izvira iz kulturne ekologije, katere temelje je postavil ameriški antropolog Julian H. Steward.¹ Spraševal se je o naravnem okolju, ki narekuje omejene kulturne izbire in variabilnost. Kljub poudarku na omejitvenih dejavniki okolja, ki naj bi načeloma zavirali spreminjanje kultur, je Steward na kulturo gledal razvojno, natančneje, večsmerno evolucijsko: v človeški zgodovini v vsakem okolju nastajajo inovacije in spremembe, specifične glede na omejitve konkretnega okolja. Do takšne razlage razvoja kulture pa so bili nekateri njegovi učenci kritični: Roya A. Rappaporta so bolj od kulturnih sprememb zanimala funkcionalna ujemanja oziroma dopolnjevanja med ekološkimi in kulturnimi dejavniki, ki jih je razumel kot osnovo vztrajnosti neke kulture. V znamenitem delu *Pigs for Ancestors* (Prašiči za prednike, Rappaport 1968) je za preučevano skupnost s Papue Nove Gvineje opisal ekvilibristični model vzročno-posledičnih zvez med človeškimi in okoljskimi dejavniki, ki omogočajo replikacijo kulture skozi čas. Takšno iskanje homeostaze med družbo in njenim okoljem je

postalo zanimiva tema med takratnimi antropologi. Za odgovor na opisani interes kakor tudi na Stewardov poudarek na lokalnem okolju, je drugi Stewardov učenec, Eric R. Wolf, iskal razlage, ki bi poleg neposrednega okolja skupine upoštevale tudi prostorsko, časovno in družbeno bolj oddaljene akterje in dejavnike vpliva. Pri tem ni zanemarljivo, da se je Wolf ukvarjal z Evropo, kjer so bile lokalne skupnosti precej intenzivneje integrirane v državo v primerjavi s tistimi na Novi Gvineji, kjer je raziskoval Rappaport. Wolf je s svojim učencem in sodelavcem Johnom W. Coleom raziskoval v tirolskih Alpah, kjer sta ugotavljala, da je enako kot mikroekologija kraja pomembna tudi »politična ekologija«; tako sta poimenovala državne in imperialne politike, interese in strategije mobilnega kapitala ter nacionalna in mednarodna razmerja moči, ki bistveno sooblikujejo lokalno okolje. Toda, paradokсно, njun obsežen študij zgodovine in sodobnosti raziskovanega kraja je pokazal, da se je kljub stalnim intervencijam vanj v različnih zgodovinskih časih prav prek lokalnih ekoloških in kulturnih razmerij ohranjalo določeno ravnovesje, ki ga je mogoče opisati kot mejo, ki deli obravnavani kraj.

Knjiga Colea in Wolfa *The Hidden Frontier: Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley* (Skrita meja: Ekologija in etničnost v alpski dolini) iz leta 1974 (Cole in Wolf 1999) velja za enega od temeljnih kamnov antropologije mej (Wilson in Donnan 2012a: 7; Green 2018: 73), čeprav – strogo vzeto – sploh ne govori o državni meji, saj obravnava sosednji vasi na severu Italije:² nemško govoreči St. Felix in italijansko govoreči Tret. Njuni vaščani so v daljšem zgodovinskem trajanju vzajemno prepoznavali etnično razliko in vzdrževali etnično mejo (gl. Barth 1969). Poleg vernakularnega jezika je vasi razločevala še vrsta drugih kulturnih posebnosti, npr., da je bil St. Felix razložena, Tret pa strnjena vas, da so bile družabnosti nekoliko različne, da so imeli prebivalci različna politična prepričanja itn. Etnografa je posebej zanimalo, v kakšnem razmerju so v obeh vaseh kulturne posebnosti in prilagoditve v kmetijstvu na skupno alpsko okolje. Ugotovila sta, da je bil tehnološki odziv na okolje docela enak, da so kmetje obeh vasi z istimi metodami, npr. s sezonsko distribucijo dela na kmetiji, izkoriščali dane razmere, npr. različne višinske pasove. Precejšnje nasprotje

pa se je po drugi strani kazalo na nazorski oziroma moralni ravni, saj so vaške norme spodbujale različne idealne izbire. To je bilo posebej očitno v primeru dedovanja: v St. Felixu je za ideal veljal integralni prenos posestva na tistega moškega potomca, ki je kazal visoko pripravljenost in sposobnosti za upravljanje kmetije, v Tretu pa, da mora gospodar posestvo enakomerno porazdeliti med vse potomke in potomce. Vendar so se prakse odmikale od idealov, saj so specifične razmere alpskega sveta narekovale ravno pravišnjo velikost kmetije, zaradi česar je prihajalo tako do združevanja premajhnih kot do delitve prevelikih posesti. V zadnji instanci je torej ekologija izničila kulturno razliko, ko je akterje silila v enako agropastoralno prilagoditev.

Toda norma, ki je usmerjala, a ni povsem uresničila dednih idealov, je imela precej večji učinek na političnem polju. Na kmetijah St. Felixa je namreč ideologija privilegiranega dediča ustoličevala avtoriteto enega gospodarja, medtem ko je ideologija enakovrednih dedičev v Tretu potomce silila k iskanju dogovorov, sklepanju zavezništev v in zunaj družine ter oblikovanju širših mrež, prek katerih si je posameznik skušal spogajati položaj in stabilno prihodnost. Ta razloček se je pokazal kot osrednji pri vključevanju prebivalcev vasi v širše, nadlokalne okvire, npr. v državno politiko. Za Tretčane je bila socialna mreža sredstvo posameznikovega preživetja. Mreža se je prek sorodnikov in drugih zvez pletla iz vasi do bližnjega mesta in naprej do izseljencev v velikih industrijskih središčih in tujini, ki so predstavljali vir posameznikovih priložnosti in prosperitete. Vas, kmetija in posameznik so bili tako del številnih mrež, ki so se raztezale zelo široko, brez oziranja na državo in skupno dobro. V tem okviru je bila politika zasebna zadeva; vsak se je zase odločal, kako bo v danih okoliščinah ravnal, ali in kako se bo vključeval v javne zadeve, socialne vezi pa so bile bolj sredstvo kakor cilj, kar je hromilo skupnostne strategije na ravni kmetije in celotne vasi. Tretčan je bil torej individualist, strateško povezan z akterji v in zunaj vasi. V sosednji vasi pa je bil naslednik na kmetiji avtoritativna figura, ki je zagotavljala trajnost kmetije in ji je bilo zato vse na kmetiji podrejeno. Gospodar ni bil odgovoren le za zasebno sfero, ampak je kot »glava družine« nastopal tudi v javnosti. V tem okviru ni bilo popolnoma zasebnih zadev, dogajanje na kmetiji

je bilo treba skrbno upravljati, da ne bi ogrozilo njenega dobrega imena. Hkrati so se »glave« skupaj, kot vaška občina, odločale o zadevah lokalne skupnosti, s skupnimi interesi in zahtevami pa so tudi nastopali do države. Tako je bil St. Felix nase osredinjena, toda močno politizirana in do države angažirana skupnost, Tretčani pa so se za svoje partikularne interese usmerjali k nižinskim mestom, država zanje niti ni imela prave legitimnosti, saj »obstaja 'nad' in 'onstran' socialne mreže« (Cole in Wolf 1999: 275); zaradi tega jim za politično delovanje ni bilo prav dosti mar.

Dnevno so prebivalci dveh vasi (kot tudi drugih primerljivih vasi na tem območju) lahko opazovali, ne le, da so si etnično in kulturno različni, temveč tudi, da do širšega sveta nimajo enakega odnosa, da različno dojemajo državo ter da bodo ob zgodovinskih krizah in priložnostih zelo verjetno ravnali različno. Medetnično zaupanje je sicer obstajalo v okviru vsakdanjih praks, ne pa tudi na bolj reflektirani, ideološki ravni (Cole in Wolf 1999: 272–273): na tej je medsebojna razlika prerasla zgolj etnično mejo. Ker so se kontrastne kulturne preference izražale na polju politike, so postavljale tudi politično mejo; ta je že zgodovinsko značilna za Tirolsko, ki je najprej nastala kot samostojna politična entiteta, nato pa se je utrdila v okviru Habsburškega imperija (nav. delo: 36–37). Po 1. svetovni vojni, ko je del Tirolske pripadel Kraljevini Italiji, sta St. Felix in Tret pripadla dvema različnima italijanskima provincama (nav. delo: 2), med 2. svetovno vojno pa so vaščani St. Felixa izražali močno naklonjenost vključenosti v Tretji rajh. Prav najbližji sosede so v zgodovini vaščane opominjali, da si ne morejo popolnoma zaupati, ker tako domačo vas kot državo razumejo precej različno. Latentna politična meja med vasema je na obmejno območje vnašala nestabilnost, vzdrževala je potencial, ki bi ga lahko povlekel, tako kakor se je v zgodovini že dogajalo, bodisi proti germanskim političnim silam na severu bodisi proti italijanskim urbanim središčem na jugu.

Sklep k povzetku tega pomembnega antropološkega dela je ugotovitev, da medtem ko se je velika večina antropoloških raziskav mej ukvarjala z danimi administrativnimi mejami in njihovim vplivom na življenje ljudi, sta Cole in Wolf – nasprotno – pokazala na ljudi, ki so s svojimi normami in načinom življenja vzdrževali

mejo. Ta meja ni imela običajne očitnosti administrativnih mej, na prvi pogled se ni kazala kot politična meja, temveč kot etnična meja. Toda ko so etnično različni prebivalci v specifičnih ekoloških razmerah kmetovanja ohranjali medsebojno družbeno-kulturno razdaljo, je ta odmevala tudi na političnem prizorišču. Rezultanta naravnih, kulturnih in politično-ekonomskih silnic je bila meja, ki jo je (bilo) mogoče politično instrumentalizirati.

Kulturna ekologija je bila tudi teoretska podlaga delu ameriško-norveškega antropologa Roberta Garyja Minnich, ki je med letoma 1981 in 1986 raziskoval pašništvo v obmejnem pasu v Karnijskih Alpah in samorazumevanje domačinov na tromeji med Italijo, Avstrijo in Slovenijo. Kljub Wolfóvemu vplivu, posebej glede razumevanja družbenega položaja in politične vloge kmetov v moderni državi, je Minnich precej manj pozornosti namenil »oddaljenim« dejavnikom (država, kapital, urbana središča, geopolitika) in večji pomen pripisal lokalnim naravnim, kulturnim in etničnim dejavnikom (Minnich 1993, 2002, 2006). Ni sicer mogoče trditi, da »oddaljenih« dejavnikov sploh ni upošteval, vendar jih je imel za historično drugotne pojave, ki se na neki zgodovinski točki vmešajo v ekološko zakoreninjene družbene ureditve in z naravnim okoljem usklajene kulturno-tehnološke rešitve. Po takšni interpretaciji si država prizadeva integrirati ekološko nadvse raznovrstna območja v skupne, uniformne programe, ne more pa v njih izničiti temeljnih ekoloških adaptacij, ki so se kulturnoevolucijsko pokazale za najprimernejše glede na naravne razmere. Minnichov pristop tako predstavlja nekakšno vrnitev h kulturnoekološkim osnovam, tj. k Stewardovemu modelu kulturne evolucije in prilagoditve, ki ga je za alpski prostor prikrojil Robert K. Burns (Minnich 2002; Baskar 2014). Alpske skupnosti so po tem naziranju skozi stoletja iznašle rešitve, ki so enkratne in se dobro prilagajajo naravnemu okolju (tudi tako, da so ga preoblikovale), zato se v teh praksah še danes kaže kontinuiteta z davno preteklostjo (Minnich 1993: 67–86). Po Minnichu sta temeljna ekonomsko-družbena stebra kulturne vztrajnosti v Alpah družinska kmetija in agropastoralna lokalna skupnost. Ker imata ti instituciji in z njima povezane prakse značaj trajanja, jih je obravnaval kot indikatorje navzkrižja lokalnih interesov s tistimi centralizirane države (2002: 123–126; 2006: 22–25).

Skupaj z državo so tudi meje na lokalnem prizorišču poznejši oziroma pozen fenomen. Meja se pri Minnichu pojavi v dveh odtenkih. Po eni strani je v kmečkih skupnostih videl marginalni subjekt moderne države (Minnich 1993: 34); njegovo raziskovanje na gorati državni meji, torej glede na obris države (meja) in relief (gore) na dvojnem robu, implicitno evocira družbeno marginalnost preučevanih ljudi – gorjanski obmejci so korelat družbenega obrobja. Po drugi strani pa je Alpe razumel kot prostor sosedstva v primeru, ko so prebivalci južne strani gorske verige – vas Ukve v Italiji – souporabljali višavje z domačini severne strani – vas Bistrica v Avstriji. Zaradi pičle obdelovalne zemlje v dolini je bilo preživetje Ukljanov močno odvisno od sezonske paše živine v visokogorju, pašnik pa se je »razteza[1] preko okroglastih vrhov karnijskega grebena v avstrijsko ozemlje« (nav. delo: 73). Ukljani in Bistričani so se med sabo tudi poročali in obiskovali (2002: 126). V ta sosedska razmerja pa je na neki zgodovinski točki zarezala državna meja. Meja kot poseg države je tako preuredila razmerja med ljudmi in okoljem, saj je na primer spremenila legalni status ekoloških niš, kot so višinski pašniki, s tem pa tudi prakse in sosedska razmerja. Lokalne skupnosti so se na to odzvale tako, da so svoje institucije in prakse omejile na lastni nacionalni (državni) prostor (2006: 23). Hkrati so začeli posamezniki svoje znanje o domačem terenu kapitalizirali prav s pomočjo meje, tako da so kot posredniki, trgovci ali tihotapci izkoriščali razliko, ki jo je postavila meja (2002: 129). Eno glavnih Minnichovih sporočil o obmejnih krajih je, da skuša centralizirana država upravljati z okoljem, ki ga v resnici ne pozna, ali vsaj ne tako dobro, kakor ga poznajo njegovi »tradicionalni« uporabniki. Prav zato v obmejnih krajih nastajajo konflikti in se krepí občutek marginalnosti pri ljudeh, ki vztrajajo s tradicionalnimi preživetvenimi praksami in se ne podredijo zlahka »zunanjim«, državnim interesom, željam in zakonom.

Obravnavana primera iz Alp kažeta na določeno izbiro pri antropologih z ekološko orientacijo. Gre za izbiro, kako obravnavati dejavnike, ki učinkujejo na krajevno ekologijo, čeprav ne izvirajo iz oziroma niso neposredno del lokalnega okolja. Primer takšnih dejavnikov so državne politike in meje. Minnich je pozornost posvetil tradicionalnim prilagoditvam alpskemu okolju

in v primerjavi z njimi je meja drugotni pojav; je zgodovinska intervencija, ki preoblikuje, ne pa tudi ogrozi kulturne tehnologije odzivanja na okolje. Zato so slednje po njegovem mnenju primarni in pomembnejši predmet etnografskega preučevanja. Cole in Wolf pa sta v svoji politični ekologiji enakovredno obravnavala tako tradicionalne dejavnosti, specifične za preučevano območje, kakor široko razpredene socialne mreže, ekonomske odnose ter državne in meddržavne politike, ki funkcionirajo kot niz vezi med krajem in širšim svetom. Meja je v tem drugem zastavku tako »od zgoraj« vpeljan instrument upravljanja kot tudi politična entiteta, s katero po lastnih interesih upravljajo lokalni prebivalci. Obravnavani primer iz Prekmurja bo bliže drugi izbiri.

MED PREDMETNOSTJO IN IZDELOVANJEM MEJE

Nekatere novejšje antropološke raziskave mej so se osredinile na krajevno ekologijo, ki nastaja kot rezultat meje. Če se je v primerih iz Alp meja pojavljala kot zgodovinski dejavnik, s katerim so se lokalni akterji srečevali v okviru tradicionalnih preživetvenih praks in načinov življenja, je v novejši literaturi meja obravnavana kot neusahljiv dejavnik sprememb materialnega sveta in raznoterega življenja v svojem okolju. V predstavljenih primerih je bila dejavnik, ki je nastopil v nekem zgodovinskem trenutku, po katerem je zaznamoval celotne epohe, saj so ga domačini vključili v svoj vsakdanjik, tu pa je zanimiva kot dejavnik s stalnimi, spremenljivimi in neposrednimi ekološkimi učinki. Meja je v tem drugem pogledu nenehno produktivna, saj se njena navzočnost sproti odsljuje v okoliški krajini, odzivih ljudi in drugih vidikih lokalnega življenja.

V tem raziskovalnem okviru so meje po eni strani zanimive kot skupek predmetov, ki mejo predstavljajo *in situ* (Jansen 2013), po drugi strani pa z vidika odzivanja človeških in nečloveških akterjev na predmetnost meje (ljudje se seveda odzivajo že ob zavedanju, da nekje poteka meja, zato materialna reprezentacija meje na njeni lokaciji ni predpogoj za njihove odzive). Akterji pa so s svojimi telesi in gibanjem tudi sami del njene predmetnosti. Konkretnije: raziskovalno postanejo zanimivi mejni prehodi z varnostnimi

tehnologijami (Maguire 2009), dokumenti za legitimiranje oseb in stvari, ograje in druge ovire na mejnih prehodih, razgledni stolpi in signalizacijski pripomočki, vojašnice in policijske postaje v bližini meje, obmejne ceste in poti, občestni znaki za usmerjanje gibanja in ravnanja, policijska in vojaška vozila, živali, ki pomagajo pri nadzoru, specifične konfiguracije krajine za potrebe upravljanja z mejo, dediščinske reprezentacije preteklega značaja neke meje idr. Med materialne poteze meje spada torej vse, kar jo zastopa (neposredni znaki, npr. mejni kamni), ali po čemer jo prepoznamo (posredni znaki, npr. pogostost policijskih patrolj) v prostoru, kjer poteka. Hkrati s predmetnostjo pa v takšno analizo ekologije meje vstopijo ljudje in druga živa bitja, katerih življenje, ravnanje in gibanje sodoloča meja, in tudi tisti ljudje, ki predmetnost meje upravljajo od daleč. Konkretno: nekateri ljudje mejo prečkajo legalno, drugi ilegalno, nekateri ob njej živijo, drugi so tam le zaposleni ali prihajajo v njeno bližino zaradi rekreacije, nekateri se z njeno fizično pojavnostjo srečujejo dnevno, drugi nikoli, a jo vseeno oblikujejo z zakoni, priporočili in mnenji. Poleg ljudi so v stiku z mejo še živali in rastline, ki ob nekaterih mejah najdejo zatočišče, ob drugih pa pri gibanju in rasti trčijo na ovire. Kadar se z mejo srečujejo ljudje, ko jo prek različnih praks zaznavajo in se nanjo odzivajo, kadar torej meja postane nekaj oprijemljivega (»realnost«) v posameznikovem ali kolektivnem bivanju, takrat v antropologiji govorimo o izdelovanju meje (angl. *border work* oz. *borderwork*). V nadaljevanju bo orisano razmerje med predmetnostjo in izdelovanjem meje.

Ena od teženj v sodobnem antropološkem raziskovanju mej je torej nekakšna mikroekologija meje. Predmet opazovanja postane gosta množica razmerij, ki se med ljudmi, drugimi živimi bitji in stvarmi spletajo okoli izbrane mejne lokacije, in različna ravnanja in gibanja, ki jih meja spodbuja ali zavira (Cunningham in Heyman 2004). Meja je v tem kontekstu tvorna entiteta, ki trajno ali začasno, predvsem pa konstantno in neposredno, generira odzivanje ljudi, živali in rastlin, premike predmetov ter razmerja med elementi meje in z njimi povezanimi entitetami. Takšno zamišljanje meje je izraz antropološkega »relacijskega mišljenja« (Ingold 2000: 3–4), tj. predstave o svetu, ki ni skupek vnaprej danih in individualiziranih

Predmet, ki je nastal zaradi meje. Da bi pobegnil z Madžarske, je nekdo ustvaril obutev, ki v podlagi pušča sledi živali namesto človeka, s čimer naj bi odvrnil pozornost vojaških opazovalcev meje. Predmet hrani muzejska zbirka Stražarji ob meji v Števanovcih (foto: Peter Simonič).

entitet – ljudi, drugih živih bitij, nadnaravnih bitij, stvari, pojmov –, temveč zbir nikoli dokončnih entitet oziroma entitet v relacijskem postajanju (Strathern 2018). Razmerje je v tem pogledu entiteti notranje, je njen sestavni del, a ne le njen, ampak hkrati tudi sestavni del druge, povezane entitete, zato se prek razmerja entiteti nenehno spreminjata. Dogodkov, ravnanj, stvari in pojmov, ki jih etnografi opazijo v vsakdanjiku gostiteljev, zato ne bi smeli klasificirati po vnaprejšnjih, raziskovalcu domačih kategorijah (Da Col in Graeber 2011), ampak jih je treba podrobno opisati v njihovem dinamičnem spreminjanju. V takšnem relacijskem pogledu meja ni nekaj vnaprej danega in znanega, ampak jo gre obravnavati kot proces, ki se poraja iz razmerja med njeno predmetnostjo in (človeškim) izdelovanjem meje. Kakor opozarja Stef Jansen (2013) in kakor bo razvidno iz enega od etnografskih poglavij v nadaljevanju, pa v analitičnem pogledu to razmerje ni prav enostavno.

Na sodobne antropološke obravnave mej so vplivali različni premisleki discipline. Z relacijskim pogledom je tesno povezana posthumanistična misel, ki problematizira ustaljeno ločnico med naravo in kulturo ter poudarja uravnoteženo analitično pozornost do človeka, živih in nadnaravnih bitij ter materialnega sveta (Latour 1993 [1991]; Ingold 2000; Henare, Holbraad in Wastell 2007; prim. Jansen 2013). Poleg tega se je kot izraz relacijskega mišljenja okrepilo raziskovanje afekta. Afekt kot neozaveščena napetost, ki jo v ljudeh sprožajo stvari, dogodki in hipno okolje (Stewart 2007), je pustil vidno sled tudi v antropologiji mej (Navaro-Yashin 2012). Vsi ti pristopi etnografe usmerjajo v čim podrobnejše opisovanje specifičnih, pogosto hipnih okoliščin meje in njenih mnogovrstnih, živih in neživih entitet z zmožnostjo delovanja (angl. *agency*), kar naj bi prispevalo k boljšemu razumevanju mnogotere pojavnosti vsake meje (Reeves 2014).

Sodobno antropologijo mej je teoretsko morda najmočnejše zaznamovala antropologinja Sarah Green. Posvečala se je tako političnim in identitetnim implikacijam mej (Green 2013) kakor tudi tu obravnavani materialnosti in izdelovanju mej, predvsem pa je mejo povezala s prostorskimi koncepti. Z mejo je prišla v stik, ko se je pridružila interdisciplinarnemu projektu o naravnih in antropogenih dejavnikih, ki so povzročili degradacijo zemljišč

v pokrajini Epir na grško-albanski meji. Kot antropologinja naj bi raziskala lokalne percepcije drsenja tal; raziskava je torej imela očiten ekološkoantropološki cilj. Vendar pa se je v monografiji (Green 2005) bolj posvetila identiteti prebivalcev hribovite obmejne pokrajine, predvsem vprašanju, zakaj se počutijo obstranci. Čeprav bi bil preprost odgovor, da prav zato, ker živijo v okolju s slabšimi preživetvenimi razmerami, pa še na robu države, daleč od središč z vzvodi upravljanja in vplivanja (prim. Minnich zgoraj), se s tem ni zadovoljila. Dodatno razlago je našla v domačinski percepciji kraja prebivanja, v katerem sogovorniki niso videli prav ničesar posebnega. Raziskava obstranskosti se je tako bolj kot z lego in naravnimi danostmi obmejnega gorskega območja ukvarjala s tem, zakaj in kako se ljudje mentalno, emotivno in materialno angažirajo s krajem, kjer živijo, ter zakaj in kako ustvarjajo svoj kraj (angl. *place-making*). Slednje so počeli zato, da bi s krajem ustvarili prostorsko razliko, da bi torej kot ljudje »iz kraja« postali vsaj v nečem izjemni (prim. Kozorog 2013b). Njihova težnja je bila torej ustvariti iz v ničemer posebnega po nečem poseben kraj, ali, z besedami Sarah Green, spremeniti »lokacijo« lastnemu kraju. S konceptom »lokacije« je namreč, sledeč relacijski antropologiji Marilyn Strathern, opisala pozicioniranje ljudi v svetu z razmerjem med »svojim« in drugimi kraji. Ker pa je navsezadnje raziskovala ob meji, je tako tudi v raziskovanje mej pripeljala prostorsko antropološko misel. Prav prostor je bil po njeni oceni v raziskavah mej namreč preveč spregledan (Green 2018: 72–74).

Njen pomemben prispevek antropologiji mej je tridelna matematika, ki jo je predstavila leta 2009, najprej za potrebe mednarodne mreže raziskovalcev mej v vzhodni Evropi, ki jo je ustanovila leta 2006. Za boljše razumevanje meje je ponudila hkratni premislek s tremi koncepti: črta (angl. *line*), sled (angl. *trace*) in nivo (angl. *tidemark*) (Green 2018). Vsi trije so prostorski koncepti: prvi se nanaša na geometrijski, drugi na materialni, tretji pa na občuteni oziroma utelešeni prostor. Pravzaprav gre za variacijo materialnosti (sled) in izdelovanja meje (nivo), toda ob upoštevanju geometrije (črta) z izrazitejšim poudarkom na prostoru.

Črta je geometrijska entiteta, ki pa, čeprav gre za enodimenzionalno abstrakcijo, učinkovito ponazarja ozemlja in njihove meje.

Kako daljnosežne implikacije ima, se jasno izrazi ob spremembi njenega statusa. Ko neki meji spremenijo pomen – ko se npr. schengenska meja spremeni v notranjo mejo EU –, takrat se tako entitetam »znotraj« začrtanega ozemlja kot tistim »zunaj« zgodi »relokacija« (Green 2013). »Znotraj« in »zunaj« postaneta novi »lokaciji«, novi izhodišči za samorefleksijo, status in delovanje ljudi. Silovito moč mejna črta pokaže tudi, ko ni popolnoma jasno, kje sploh poteka (gl. Reeves 2014), oziroma se o njenem poteku pogajajo različne državne in druge entitete ali pa lastniki zemljišč. Črta ima močno interpelacijsko moč, saj lahko tisti, ki se sklicujejo nanjo, sprožajo obrambne odzive in zbujejo previdnost na nekem nacionalnem ali nadnacionalnem območju. Črta je enostavna ponazoritev, tudi ko gre za zamišljanje kulturnih in naravnih razlik v prostoru, zato se pojavlja v političnem govoru o vzdrževanju in obrambi teh razlik. A čeprav lahko s črto nago-varjamo celotne človeške populacije na njenih ločenih straneh, je v praksi pomembna tudi bližina oziroma oddaljenost akterjev od lokacije, kjer ta črta »poteka«. Včasih ljudje, ki upravljajo s črto, ne vedo ničesar o tem, kako je živeti v njeni bližini ali se ji približati na njeni lokaciji.

Druga komponenta matrike je sled. Na kraju samem črto ponazarjajo mejni kamni, zidovi, žice in druge oblike materialne reprezentacije meje, ki jih Sarah Green imenuje sledi. Ne črta, ampak tridimenzionalni elementi krajine ljudem sporočajo, da so ob meji. Predmetnost meje je ponekod vidnejša, drugod uprizarjanja mejne črte sploh ni zaznati. Vendar pa pri sledih ne gre le za označevanje črte; na mejo lahko opozarjajo tudi z mejo posredno povezani predmeti in poteze krajine. Tako npr. odtisi stopal opazovalcu sporočajo, da je nekdo tam hodil, zavržen kos obleke v zapuščenem skednju pa daje slutiti, da je tam prespal. V času množičnega poročanja o migracijah lahko takšni prizori zbujejo občutek, da je meja blizu. Predmeti in poteze krajine, ki bi jih nekje daleč od meje verjetno sploh ne povezali z njo, dobijo v njeni bližini status njenega emblema. Vse trajne ali naključne poteze okolja, ki v zavest priključijo mejo, so torej njene sledi. Za slednje je – v nasprotju s črtami – značilno, da se v njih izraža minevanje časa. S črtami lahko povežemo čas nastanka (in z nekaterimi tudi

čas spremembe njenega statusa ali konca), ne pa tudi sledi časa, tako kot jih sledi meje: odvržena obleka razpade, odtis stopala izginja, mejni kamen prekrije mah, žica rjavi, ograjo preraste gošča itn. Hkrati črta učinkuje z omejeno sporočilnostjo, saj predvsem ponazarja, kje se neko ozemlje in nanj vezana pravila začnejo oziroma končajo, medtem ko sledi dopuščajo več interpretativne svobode. Zavržena obleka, ki jo opazovalec pripiše migrantu, lahko sproži številna vprašanja o tem, zakaj je hodil prav tam, kako je prečkal mejo, kaj si je oblekel, ko je zavrzel staro obleko, kako je preživel, kje je zdaj in kam sploh gre. Sledi ustvarjajo predstave in zgodbe, vendar ne zbuja le simbolnih odzivov (pripisovanje pomenov in pripovedovanje o meji), ampak delujejo tudi fizično in afektivno: zavržena obleka kliče po ukrepanju, z njo je treba nekaj narediti, hkrati pa lahko povzroča nerazumljivo nelagodje, ker jo je nosil neznanec.

Vendar s črto in sledmi, po prepričanju Sarah Green, še ni zaobjeta celotna pojavnost meje, potrebno je vključiti še (fenomenološko) razsežnost – nivo, ki se nanaša na prakse izdelovanja in intenzivnost občutenja meje. Zamisel o nivoju je izpeljala iz metafore plimovanja morja: mejo (tako kot morje) v njeni bližini občutimo bolj, kakor če se od nje oddaljimo, a včasih (ob plimi, posebej pa s pljuski in valovi) njen vpliv seže daleč v notranjost. Pozorni smo torej na to, kako močno je meja občutena v vsakdanjiku ali specifičnih trenutkih življenja ljudi in na kakšne načine se z njo angažirajo. Angažiranje, ki ga v tem poglavju opredeljujemo kot »izdelovanje meje«, pa vključuje tako ljudi v njeni neposredni bližini kot tudi bolj oddaljene akterje, vključno s pristojnimi uradniki in političnimi odločevalci. Družbeno, prostorsko in časovno je torej nivo meje neenakomerno porazdeljen, hkrati pa niha glede na specifične dogodke, ki mejo pripeljejo v središče neke prakse. Če to ponazorimo z mejo v Piranskem zalivu (Rogelja in Janko Spreizer 2017), je njen nivo za tamkajšnje ribiče stalno relativno visok, višji kakor npr. za ribiče na Dravi, a v določenem trenutku, ko meja postane del dnevnih novic, njen nivo zraste tudi za nekatere ribiče na Dravi, ki se čutijo poklicani razpravljati o njej kot pripadniki nacionalne entitete. Meja je z vidika nivoja torej izrazito dogodkovna (Radu 2010; Reeves 2014), kajti ni vsakdo, vselej in

povsod z njo angažiran, njena navzočnost v življenju ljudi pa je lahko razmeroma stalna ali zgolj priložnostna.

Omenjene tri razsežnosti meje so med sabo povezane, zato jih moramo tudi analizirati skupaj, vendar ima vsaka specifične materialne učinke. Črta dela razliko med »znotraj« in »zunaj«, prostorsko učinkuje na celotne teritorije, ki jih »vključuje« oziroma »izključuje«, sledi pa učinkujejo predvsem neposredno ob meji. Žice, zidovi, stražnice, vojaki s psi in prebežnikovo ognjišče delajo obmejno okolje drugačno od kakšnega drugega okolja, deloma zato, ker so določeni predmeti ali poteze krajine neposredno povezani z označevanjem, upravljanjem, urejanjem meje ipd., deloma zato, ker nekatere materialne sledi ljudje asociativno povežemo z mejo. Ob zavedanju, da smo blizu meje, torej več stvari vidimo kot njen sestavni del, hkrati pa so te stvari tudi osnova zavedanja meje (prim. Miller 2016 [2010]: 84–103). Prav zato je raven aktivnosti, povezanih z mejo, v njeni bližini pogosto višja in intenzivnejša kakor pa nekje v oddaljenosti.

Meje se po materialni pojavnosti razlikujejo. V okoliških sledeh in na ravni odzivanja so izrazitejše strožje zastražene meje, t. i. »trde meje«, za razloček od »mehkih mej«, ki so razmeroma lahko prehodne. Zdi se, da so se antropologi raziskovanja materialnosti mej – verjetno prav zaradi večje prijemljivosti fizičnih sestavin in njihovih učinkov – največkrat lotevali ob trdih mejah. Domnevam pa, da bi raziskovanje strategij in praks, ki (načrtno) ustvarjajo nevidno mejo oziroma prekrivajo sledi meje – npr. rekreativne dejavnosti v čezmejnem prostoru, ki v ospredje postavljajo hipno izkustvo okolice v gibanju (Ingold 2011: 148), kateremu naj se umakne zavest o bližini meje –, lahko pomembno dopolnilo dozdejšnje raziskovanje materialnosti mej (prim. Kozorog 2019b).

Kakor koli že, trše meje zagotovo generirajo posebno okolje oziroma ekologijo, ki deluje afektivno, če sledimo obravnavi Yael Navaro-Yashin (2012), ki je raziskovala na Cipru. Tam je leta 1963, tj. tri leta po osamosvojitvi od Združenega kraljestva, prišlo do krvavih obračunov med Turki in Grki, čemur je s posredovanjem Združenih narodov sledila etnična razdelitev prebivalstva po enklavah, po vojaškem vdoru Turčije na severni del otoka leta 1974 pa je med severom in jugom otoka nastala meja. To priznava le ena

stran – priznavata jo leta 1983 razglašena Turška republika Severni Ciper in Turčija, Republika Ciper, ki ima s podporo večine držav sveta *de jure* mandat nad celotnim otokom, pa ne. Kljub simbolni dvoumnosti, ko za tiste na severu otoka mejna črta obstaja, za tiste na jugu pa ne (Green 2018: 69), se je z vojaškim posredovanjem meja izrazito materializirala v ciprski krajini. V glavnem mestu Nikozija se njene sledi prebivalcem kažejo ves čas. Po mejni črti, ki preči mesto, so preprosto prezidali ulice. Vojska je na severni strani, vsaj do leta 2003, ko so mejo omehčali, strogo nadzorovala tudi vsako gibanje. Yael Navaro-Yashin je raziskovala na turškem delu otoka in je bila v vsakdanjiku prebivalcev pozorna na nivo teh sledi, ki presega simbolno raven njihovega upomenjanja in se izraža kot čutno-emosivna napetost v doživljanju z dejavnikom meje prežetega prostora. Sledi meje ljudem seveda sporočajo veliko stvari in na več ravneh – generirajo in prenašajo razlage o zgodovinskih dogodkih ter osmišljajo njihovo pripadnost turški enklavi –, toda doživljajo jih tudi mimo konkretnih pomenov, tj. telesno in čustveno. Gre za napetosti, ki se porajajo iz posameznikove »potopljenosti« v to posebno obmejno okolje. O mozaiku, ki upodablja zastavo in krasi pobočje nekega hriba, o zastavi, ki osvetljena plapolna na vrhu hriba, o propagandnem grafitu, ki vzdržuje spomin na pokole, ki so jih leta 1963 nad Turki izvršili sosedje, o žicah in zidovih, ki označujejo mejo, torej ne moremo govoriti le kot o materialnih elementih okolja, ki ljudem posredujejo jasna sporočila in jih tako dnevno interpelirajo v subjekte enega dela otoka (gl. Althusser 2018 [1970]), zavezane k obrambi njegovih zgodovinskih vrednot in ciljev, marveč tudi kot o skupku čutnih impulzov, ki jih ljudje sprejemajo nereflektirano, kar ustvarja specifično ozračje in razpoloženje v kraju prebivanja. Lokalno občutenje meje tako sotvorijo različni nivoji, od spominov na isti kraj pred in po nastanku meje prek pomenov, ki jih jasno sporočajo elementi meje, do vsakdanjega srečevanja s temi elementi, ki poudarjajo občutek utesnjenosti in zaprtosti turškega ozemlja. V ljudeh preplet neposredne materialnosti in sporočilnosti krajine ter občutkov in spominov sproža težko ubesedljive napetosti; meja ustvarja posebno ozračje, ki je le deloma reflektirano, a močno zaznamuje počutje ljudi.

Afektivnost meje je Yael Navaro-Yashin (2012: 161–175) posebej slikovito ponazorila s primerom hiš in predmetov, ki so pred razdelitvijo Cipra pripadali etničnim Grkom. Ti so jih namreč pustili na severu otoka, ko so pobegnili na jug, njihovo imetje pa so nato v mnogih primerih izropali bližnji sosedje. Toda zapuščene hiše in izropani predmeti so ostali in preostali sosedje so v njih še naprej videli stare, prebegle sosede. Sosedov sicer ni bilo več, a s predmeti so ostali med njimi. A ne le, da so ostali posredno navzoči prek predmetnega sveta, ta jih je tudi nenehno spominjal na nasilje iz leta 1963, na roparske pohode, ki so sledili pregonu, na razdelitev otoka in druge grde trenutke, ki so sledili skupnemu življenju. Izropani predmeti in propadle hiše so tako vzdrževale nelagodje, srh in melanholijo. Ljudje, ki so s to predmetnostjo živeli, svojih občutij niso bili zmožni vselej pojasniti, čeprav so bili stalnica njihovega vsakdanjika. Svojo, včasih nasilno preteklost so lahko marsikdaj racionalizirali, vendar je materialno okolje latentno in stalno netilo napeto stanje.

Yael Navaro-Yashin je pokazala, kako okolje, katerega del smo, postane del nas, še posebej, če je prežeto s spomini, pomeni in znaki, kot je pogosto v primeru trdih mej. Kljub pomembni vlogi, ki jo ima okolje, je človek tisti, ki mejo občuti in ki lahko z mejo, ki daje okolju poseben pečat, tudi nekaj naredi. V raziskavah Sarah Green in Yael Navaro-Yashin je torej v središču analize mej prav človek.

Nekateri raziskovalci so šli še dlje pri pripisovanju vloge materialnim elementom mej. Predmete razumejo kot zmožne samostojnega delovanja; predmeti so akterji, ki upravljajo v delovanje druge akterje (Latour 2005), zato jih nekateri razumejo tudi kot akterje v načinih obstoja določenih mej.

Ilustrativna razprava o tem, kako snov meje generira ekologijo obmejnega prostora, je v raziskavi Eleane J. Kim (2016) o demilitariziranem območju na južni strani 38. vzporednika na Korejskem polotoku. Leta 1953, po vojni med Severno in Južno Korejo, ki jo je na severu podprla Kitajska, na jugu pa ZDA, je na vzporedniku nastala zaprta, močno militarizirana meja. V Južni Koreji vse to do danes pomeni stalno navzočnost številne domače in ameriške vojske z razvejeno vojaško infrastrukturo in aktivnostmi. Med slednjimi je bilo intenzivno polaganje pehotnih in drugih min.

Podobno kakor v Koreji je erozija sooblikovala tudi madžarski mejni prostor, tako da je rekonfigurirala minska polja. Informativna tabla v Parku mejnih kamnov na slovensko-madžarski meji med Hodošem in Szalafőjem (foto: Miha Kozorog).

A medtem ko ima Južna Koreja dokumentiranih 1100 minskih polj, ki so delo njene vojske, o kakšnih 200 poljih le slutiti, saj so Američani zamolčali lokacije, vrsto in natančno število položnih min (po oceni gre za 200.000 neevidentiranih eksplozivnih teles) (Kim 2016: 169, 176). Kljub obsežni vojaški intervenciji v obmejnem pasu so med letoma 1959 in 1973 tam zgradili tudi 111 vasi, delno zaradi propagandne vojne s severnimi sosedi; vasi so namreč služile za prikaz razcveta kapitalističnega kmetijstva, delno iz ekonomskih razlogov, saj so bila zgodovinsko nekatera območja ob vzporedniku pomembna središča pridelave riža. Zaradi minskih polj pa naselitev civilistov ni bila enostavna. Kmetje, med njimi številni bivši vojaki, vsi pa ideološko predani patrioti, so pri obdelovanju zemljišč tako pogosto doživljali eksplozije ter utrpeli telesne poškodbe in smrti. Zadnje pomembno zgodovinsko poglavje obmejnega prostora je nastopilo leta 2009, ko je vlada, kljub

nadaljevanju vojaškega nadzora meje, vključno z navzočnostjo ameriške vojske, začela s programom »Cona miru in življenja«. Skladno s sodobnimi mednarodnimi konservatorskimi težnjami je obmejni pas razglasila za nekoč pretežno militarizirano, danes pa vrstno bogato krajino: ker je bila zaradi navzočnosti vojske in minskih polj poseljenost s civilisti nizka, je nastal pas visoke biotske raznovrstnosti. V tem dediščinsko-turističnem projektu so nekaj vojaških opazovalnic spremenili v opazovalnice krajine in živali, vojaške kasarne v hotele, vohunske tunele v adrenalinske tematske poti in del vojaške infrastrukture še drugače prilagodili za nove namene. Najpomembnejše dejstvo, ki zavira turistifikacijo meje, so neodkrita minska polja, še posebej ob dejstvu, da na erozijskem območju, prepredenem z vodnimi tokovi, mine potujejo z blatom in vodo, zato občasno eksplodirajo kot strela z jasnega.

Ob zgodovini meje se je raziskovalka vprašala, na kakšen način je bila snov meje, konkretno mine, tvorna pri nastajanju te zgodovine. Kakšno zmožnost delovanja pri sprožanju in usmerjanju delovanja drugih akterjev so imele mine kot integralni del obmejne »naravekulture« (pri obravnavi ekoloških odnosov se danes običajno tako imenuje neločljivi preplet biofizičnih in človeških dejavnikov)? Drugače rečeno – spet pa v popularnem antropološkem žargonu (Candea 2011) – avtorica je mine »vzela zares«, kar po njeni razlagi pomeni, da predmeta ni želela zreducirati na moralne sodbe o orožju, ampak je namesto tega etnografirala, kako mine delujejo kot avtonomni, tj. od človeka neodvisni akter, zaradi česar jih lahko vidimo kot aktivne tvorke obmejne regije (Kim 2016: 164).

Da bi mine iz pasivnih spremenila v aktivne predmete, da bi se izognila njihovi vlogi mrtvega podaljška državnega nasilja, se je oprla na več vplivnih »posthumanističnih« pogledov na raziskovanje predmetov. Mine je omenil že antropolog Alfred Gell, ko je ponaazoril idejo razpršitve osebe: ko vojak položi mino, svojo zmožnost delovanja prenese na predmet, s čimer vpliv svojega delovanja prostorsko razširi (Gell 2006 [1998]: 34). Po mnenju Eleana J. Kim je pri Gellu še vedno edini akter človek, ni pa akter tudi predmet. Večjo avtonomijo je predmetom pripisal antropolog in filozof Bruno Latour (2005), po katerem tudi nežive entitete spodbujajo v

delovanje druge entitete, pri čemer morebitni človeški izvor neživih entitet, kakor v primeru min, ni vedno glavni dejavnik pri sprožitvi nekega delovanja. Vojak je sicer postavil mino, a to je bilo že tako dolgo v preteklosti, da tisti vojak ni več sprožilec gibanj v okolici mine, temveč je to postala sama mina. Še močnejši navdih pa je Eleana J. Kim našla pri filozofinji Karen Barad (1996), po kateri je realnost fenomenov v samem odnosu so-delujočih entitet. V tej relacijski ontologiji entitete obstajajo hkrati same zase in druga v drugi – so »intraaktivne«, ne le interaktivne –, njihova pojavnost pa nastaja v samem trenutku »postajanja« vzajemnega odnosa. V tem duhu je mejo obravnavala kot intraaktivnost med minami in ljudmi: mina je speča, dokler človek ali žival ne stopi nanjo; min se kmetje zavedajo, zato zemljo orjejo previdno ali pa se nekaterih zemljišč popolnoma izognejo, zato lahko mina dolgo počiva; mina za turistično industrijo predstavlja nevarnost in atrakcijo, zato se temu prilagajajo turistične poti. Toda intraaktivnost ne obstaja le med predmeti in ljudmi, ampak tudi med samimi predmeti; mine so tudi v razmerju z vremenom, zrakom, zemljo, vodo in blatom. Prav v tem so še posebej avtonomni akterji obmejnega prostora, saj se premikajo z blatom in vodo, ob nizkih temperaturah zamrznejo in začasno niso eksplozivne, včasih pa zaradi premikanja s plazenjem tal udarijo, kjer jih ljudje ne bi pričakovali. S takšno avtonomnostjo predmetov je pokazala, da imajo lahko tudi precejšnjo vlogo pri konfiguriranju mej.

V naslovu tega razdelka sta poudarjeni snovnost in izdelovanje meje, ki sta v uvodnih odstavkih opredeljeni kot povezana pola v procesu preoblikovanja meje. Z ene strani torej ljudje, z druge pa stvari narekujejo hitrost in načine sprememb meje in njenega okolja. Nekateri raziskovalci med obema poloma iščejo ravnovesje, kakor npr. Sarah Green s tridelno matriko ali Yael Navaro-Yashin z raziskovanjem napetosti med snovjo in občutenjem, druge bolj pritegne eden od polov. Tako raziskava Eleana J. Kim predstavlja primer nihaja v smer materialnosti meje.

V sklepu tega razdelka pa si pogledjmo še raziskovalno pogostejši nihaj v drugo smer, torej primer izrazitega izdelovanja meje. V številnih sodobnih antropoloških razpravah o meji so obravnavane predstave o človeškem izdelovanju mej, o materialnem

ali mentalnem angažiranju z njimi, o trajnem ali enkratnem preišljevanju, pripovedovanju ali početju nečesa z njimi, skratka o vseh vrstah aktivnosti, ki v življenje ljudi priključijo mejo. Na to se nanaša koncept nivoja: Sarah Green posebej poudarja »dejavnosti ljudi v vsakdanjiku, ki bodisi razumejo meje drugače ali pa namenoma izberejo nasprotovanje čemur koli, kar hočejo tisti, ki so zgradili mejo« (Green 2018: 71). Vendar ne gre le za uporniška vernakularna dejanja, temveč za »vse prakse in dejavnosti, ki se v katerem koli času, tako uradno kot neuradno, pojavijo pri generiranju posebne značilnosti t. i. mejnosti [angl. *borderness*]« (nav. delo: 76). Omenjena mejnost se nanaša na občutenje z mejo povezanih (angl. *border-like*) značilnosti nekega okolja (Green 2012a: 574). Tudi Stef Jansen je v zvezi z izdelovanjem meje poudaril prakse in mejnost; po njegovem gre za »prakse, ki producirajo, reproducirajo ali modificirajo stopnje mejnosti« (Jansen 2013: 23). Podobno, po Yael Navaro-Yashin, »meja ni meja sama na sebi, četudi je uveljavljena z vojaškimi sredstvi in označena kot osrednji motiv suverenosti«. Zanj je pomembnejša »sled snovne meje (ali meja kot otipljivost) v subjektivnostih in imaginaciji turških Ciprčanov« (Navaro-Yashin 2012: 71).

Ker vsi omenjeni raziskovalci na prvo mesto postavljajo ljudi, brez katerih meje sploh ne bi bilo, ti pa tudi največ prispevajo k njenim sprotnim manifestacijam, je meja nekaj, kar ne obstaja zunaj človeškega sveta, v tem svetu pa ni stalno navzoča, ampak le priložnostno »aktivirana«. Zato je antropolog Cosmin Radu (2010) predlagal, da bi se raziskovalci morali osrediniti na dogodkovnost mej, saj jih vsak dogodek, ki jim podeli prezenco, prikaže v novi luči, čeprav prek dogodkov nastajajo tudi trajnejše spremembe meje in njenega okolja. Morda bi lahko Radujev pristop videli kot ekstremen nihaj v nasprotno smer od materialnosti meje, saj v središče postavi človekovo hipno izdelovanje (zaznavanje in praktično uresničenje) meje.

Eno od zanimivejših del o človekovem dejavnem angažiranju z mejo je raziskava Madeleine Reeves³ (2014) o Ferganski dolini, kjer se stikajo meje Uzbekistana, Kirgizije in Tadžikistana, in to na zelo zapleten način: pogled na zemljevid zbuja asociacijo, da ozemlje vsake države kot nekakšna zavita lovka prodira v prostor

sosednje države, na območju lovka pa so še enklave sosednjih držav. Poleg tega meja marsikod ni določena, je še predmet mednarodnega pogajanja, prehodnost teh mej pa je selektivna: ni vseeno kdo (glede na državljanstvo, ekonomsko moč, politični vpliv itn.) in kdaj jih prečka. V odvisnosti od kraja, časa in vključenih akterjev so te meje zelo nestanovitne. Mejni režimi se postavljajo in opuščajo, ne da bi bilo vselej vsakomur jasno, kdo jih v danem trenutku določa oziroma uveljavlja. Zato ljudje, ko prečijo ozemlje, marsikdaj težko vedo, v kateri državi so in kakšen mejni režim (prepusten, ohlapen, pogajalski, strog idr.) naj takrat upoštevajo. Negotovost in dvoumnost pa prenašata precejšnjo vlogo prav na ljudi, ki s temi mejami živijo, jih iz različnih razlogov redno prečkajo, jih stražijo kot vojaki ali upravljajo z njimi kot zastopniki oblasti, saj se morajo tako strateško kot situacijsko odločati, kako meje na posamičnih lokacijah in v specifičnih trenutkih vključiti v svoje delovanje. Za opisane fragmentarne okoliščine je avtorica izdelovanje meje opredelila kot »neurejeno, sporno in pogosto izrazito družbeno početje izdelovanja 'integralnega' teritorija« (Reeves 2014: 6). Nobena država in nobena meja v Ferganski dolini nista jasno definirani entiteti, zato singularnost držav in mej situacijsko in praktično ustvarjajo tisti, ki so v določenem trenutku vključeni v dogodke ob oziroma na meji. Meja je po njenem (z besediščem in teorijo antropologinje in filozofinje Annemarie Mol) »multipla« oz. mnogotera, mnogovrstna:

Raje kakor da bi začeli z mejo-ki-je-tam [angl. *border-that's-there*] [...] [usmerimo] pozornost na množstvo lokacij, kjer se meja materializira: v osebi mejnega stražarja, na zemljevidih, v vodovodnih ceveh, v čezmejnih igrah odbojke, v neformalnih prepovedih gibanja in v graditvi novih »strateških« vasi, kakor tudi v očitnejših dejanjih pregledovanja dokumentov ali postavljanja bodeče žice. Tak pristop ne predpostavlja te meje kot posebnega objekta na posebni lokaciji niti ne domneva, da se te različne prakse nujno skladajo ali prispevajo k isti stvari. (Reeves 2014: 54–55)

K isti stvari niti ne morejo prispevati, če upoštevamo, da sledi meje vsakdo razume in doživlja drugače, zato je ista meja nujno

mnogotera. Kako predmeti meje učinkujejo na ljudi, je odvisno od njihove sicer družbeno sodoločene, a vselej tudi situacijske recepcije. Podobno kakor Radu tudi Madeleine Reeves to recepcijo označuje kot izrazito dogodkovno. V vsakem primeru pa, bodisi da gre za hipna srečanja z mejo bodisi za trajne prakse njenega izdelovanja, je nujni pogoj obstoja vsake meje dejstvo, da jo kot mejo sprejemajo ljudje. To bo upoštevano tudi pri konkretnem primeru iz Prekmurju, ko bo prišla v ospredje še ena antropološka dilema o izbiri med predmetnostjo in izdelovanjem meje. Zdaj pa se ustavimo še pri tistih živih bitjih, ki meje kot meje ne prepoznavajo.

NARAVA MEJE

Ekologijo v tej knjigi razumemo kot mnogoterost razmerij, ki generirajo procese in dajejo obliko okolju. Po antropologu Timu Ingoldu (2000: 20) je okolje vselej okolje nekega organizma, ki je zmožen zaznavati svojo okolico in jo v razmerju z njo spreminjati. Ta fenomenološki in izrazito relativen pogled, ki v središče opazovanja postavlja organizem z neposredno okolico, je za tu predlagano obravnavo le deloma uporaben, in sicer v primerih, ko gre za človeško izdelovanje meje in druge oblike življenja na mejah. Kakor omenjeno, pa lahko tudi neživim stvarjem pripišemo določeno zmožnost ustvarjanja okolja (Kim 2016), poleg tega pa moramo v primeru mej skoraj nujno upoštevati tudi oddaljene akterje, ki niso telesno vpeti v okolico mej, temveč kot akterji politične ekologije z njo upravljajo od daleč (Cole in Wolf 1999). Okolja zato ne razumemo kot izključno vezanega na organizem, marveč kot preplet razmerij, ki tvorijo materialno-biološko-simbolni prostor-čas nekega kraja (v našem primeru meje).

V sklepu tega poglavja se poskusimo odmakniti od ljudi kot glavnih tvorcev mej, omejimo se na tisto, na kar marsikdo najprej pomisli ob besedi »ekologija«, torej na to, čemur pogovorno pravimo »narava«, tj. pretežno nečloveška narava. Gre za konvencionalno razumevanje narave, ki je v zahodni klasifikaciji znanosti predmet biologije. V zadnjih desetletjih je bilo strogo ločevanje narave od človekovega simbolnega sveta sicer deležno številnih,

raznovrstnih in trdno utemeljenih antropoloških kritik (Latour 1993; Barad 1996; Howell 1996; Guille-Escuret 1998; Viveiros de Castro 1998; Ingold 2000; Haraway 2003; Henare, Holbraad in Wastell 2007; Willerslev 2007; Kirksey in Helmreich 2010; Kohn 2013; Lowenhaupt Tsing 2015; Descola 2018 [2005]), vendar kljub kritikam poskusimo na tem mestu v razpravi upoštevati tista živa bitja, ki si s človekom ne delijo relativno bogatega simbolnega sveta (Pina-Cabral 2014). Ali drugače, ker govorimo o mejah, mislimo na vse tisto življenje, ki meje ne prepozna, ker je meja izključno del človeške simbolizacije okolja. Ne trdimo, da živali niso teritorialne in da ne prakticirajo določenih oblik meje. Prav tako ne trdimo, da ne morejo zaznavati določenih znakov, ki so specifični za človekovo signaliziranje mejnih prostorov – kakor na primer v Južni Koreji, kjer divji prašiči občasno sprožijo pehotne mine (Kim 2016: 185), kar bi zanje lahko postalo znak (Ingold 1994; Kohn 2013), da se temu kraju v bodoče izogonejo. Trdimo le, da s tem žival še ni prepoznala tiste meje, ki je izključno del človeške stvarnosti.

Narava na mejah se človeku pogosto pokaže tako, da ne upošteva meje. Veter piha, vodne mase se premikajo, zemlja polzi in kamenje se kotali čez meje. Drevesa stegujejo veje, semena se raztresajo in raznašajo, korenine in rizomi pa se vijejo čeznje. Tudi živali ne prepoznavajo mej, ko jih preletajo, preplazijo, pretečejo, prehodijo, prekopljejo, preplavajo in še kaj. Takšna brezmejnost narave je v danes prevladujoči naturalistični ontologiji (Descola 2018), po kateri enovita narava prežema vse življenje, medtem ko se kulture med sabo ostro ločujejo, hkrati domača in tuja. Domača je, ker naravo doumeva kot univerzalno, narava pa resnično ne upošteva mej, ki jih postavlja človek, a je hkrati tudi tuja, saj je zahodnjaško znanstveno spoznavanje »eksotičnih kultur« hodilo z roko v roki s spoznavanjem »eksotičnih krajev« in tamkajšnjih »eksotičnih vrst« (prim. Darwin 2013 [1860]; Mikluho-Maklay 2017 [1846–1888]); geografsko lociranje kultur in lokalnih variant narave je bilo torej del istega podviga. Po naturalističnem naziranju, ki je tako rekoč zgodovinsko prevladalo, imajo ljudje neke kulture na tem planetu svoj prostor in – kljub univerzalnosti narave – naj bi svoj prostor imela tudi vsa druga živa bitja. »Naravni red stvari«

(Malkki 1992), ki na globalni ravni ljudstvom, narodom oziroma kulturam pripisuje skoraj naravno ukoreninjenost na prav določenem ozemlju, ne zadeva le ljudi, temveč tudi številna druga živa bitja, ki se povezujejo s tem ozemljem. Državne, kolonialne, imperialne in druge administrativne meje lahko s tega vidika razumemo kot pomagalo zahodnemu naturalizmu, ki si je prizadeval za temeljito in učinkovito klasifikacijo človeških in nečloveških vrst, tako da jih je poistil z določenim ozemljem. Z istim razlogom v nacionalni državi meja postavi prostorski okvir za homogenizacijo kulture na njenem ozemlju, zraščeno naroda z ozemljem pa se pogosto ponazarja prav z ozemeljsko specifično naravo (krajina, rastline, živali), ki kot atribut ozemlja zastopa narod.

V tem okviru dobi pomembno vlogo avtohtonistični diskurz, ki nekaterim kulturnim oblikam ter živalskim in rastlinskim vrstam pripiše domicil znotraj meja, medtem ko druge kulturne oblike in nečloveške vrste z ozemlja izključi kot tujerodne. Določeno naravo si država tako prisvaja in jo zaščiti, drugo pa izganja. Takšen »naravni red stvari« postane tudi nravni red, saj diskurz o avtohtonosti in alohtonosti kliče po zaščiti »domačega ozemlja«. Narava je zato pomembno področje politike, kar se na mejah posebej izrazi takrat, ko slaba tuja narava »vdira« in domnevno ogroža dobro domačo naravo.

V času, ki ga živimo, je koronavirus pogosto označen kot tujek iz eksotičnih krajev, medtem pa so meje nadvse pomembne pri njegovi zaježitvi. Zato je v nadaljevanju najprej predstavljeno vprašanje biovarnosti. Nikakor ne gre za novo obliko angažiranja mej, je pa danes zelo razširjena. V nadaljevanju sledi vprašanje o zaščiti narave, ki je, kot rečeno, del »naravnega reda« nacionalnih držav, vendar pa je zelo povezano tudi s sodobnimi globalnimi konservatorskimi težnjami. Poleg tega se danes države pogosto povezujejo v čezmejne naravovarstvene projekte, v katerih narava nastopa kot povezovalka držav, kot dejavnik prešitja meje. Na koncu se bom dotaknil še dejstva, da je narava neizogibno del prav vsake meje.

Antropologa Alan Smart in Josephine Smart, ki sta se ukvarjala z ukrepi omejevanja »bolezni norih krav«, sta v pregledu literature o mejah in biovarnosti ugotavljala, da so raziskave mej zelo zane-marjale vplive čezmejnega gibanja nečloveškega življenja. To ju je

začudilo, kajti karantena kot zaščita pred nalezljivimi boleznimi že stoletja sooblikuje življenje ljudi, medtem ko danes ideje o biovarnosti prežemajo politične diskurze in določajo marsikateri mejni režim (Smart in Smart 2012: 354). Države in meje so se torej že od nekdaj utemeljevale tudi na tem, da imamo ljudje in druge živali v sebi ali na sebi »drobcene družabnike« (Haraway 2003: 3–4), ki so naš neločljivi del. Po zgodovinskih virih lahko karanteni sledimo v Bizanc leta 549, a je bil ukrep v rabi verjetno že prej (Smart in Smart 2012: 357). Z evropskim »odkrivanjem« sveta, kolonializmom in trgovinsko globalizacijo je seveda rastla tudi potreba po mednarodnih sporazumih o preprečevanju prenosa nalezljivih bolezni. Med letoma 1851 in 1900 je bilo o tem kar deset mednarodnih konferenc, na katerih so se države zavzemale bodisi za svobodno trgovino (predvsem Velika Britanija) bodisi za večjo varnost in zaščito ozemelj (nav. delo: 358).

Takrat se je pod vtisom globalizacije okrepil tudi diskurz o avtohtonih vrstah, ki jih je treba zaščititi pred alohtonimi. Ko je na primer trtna uš ob koncu 19. stoletja prizadela francoske vinograde, se je kot rešitev pojavila odpornejša ameriška sorta trte, a je bila ta ideja deležna napada zaščitnikov čistosti in starodavnosti francoskega vinarstva (Smart in Smart 2012: 359). Tudi trgovske in delovne migracije so spremljali sanitetni ukrepi, ZDA pa so ob splošni prepovedi priseljevanja za Kitajke od leta 1875 in za vse Kitajce od leta 1882 na začetku 20. stoletja uvedle množično medicinsko pregledovanje prišlekov (nav. delo: 359). Zgodovina mej kot instrumentov omejevanja življenja je torej dolga in živahna, je tesno povezana z globalizacijo, vendar še tesneje s politiko.

V zadnjih desetletjih, posebej izrazito po grožnji koronavirusa SARS leta 2002 na Kitajskem in leta 2003 na širšem Daljnem vzhodu, se veliko govori o biovarnosti. Tako so v nekaterih azijskih državah zaradi virusa SARS razvili celo vrsto tehnik ščitenja ozemelj pred ptiči, ki so potencialni prenašalci bolezenskih klic (Keck 2018). Smartova sta ugotovila, da je koncept biovarnosti postal aktualen v številnih političnih diskurzih predvsem zato, ker pokriva široko semantično polje in je zato uporaben za vladanje. Tako so po terorističnem napadu 11. septembra 2001 v ZDA z biovarnostjo povezali bioterorizem, v razpravah o genetskem inženiringu ob

izteku 20. stoletja pa tudi strah pred neprimerno hrano (Smart in Smart 2012: 360). Ideja biovarnosti državam omogoča, da v imenu zaščite državljanov in ozemlja pred neželenim življenjem razvijajo različne pomenske odtenke »varnosti« in tudi tehnologije upravljanja s svojimi mejami.

Ker se biovarnostni ukrepi nanašajo na populacije in ker temeljijo na množično mikavni ideji o obrambi nacionalnega ozemlja, antropologi v njih radi vidijo tiste vrste »biopolitiko« (Foucault 2015 [2004]), ki ustreza vladajočim skupinam. Tako je bilo tudi v primeru afriške prašičje mrzlice, ki se prenaša in mori med divjimi in domačimi prašiči. Bolezen naj bi se EU približevala od leta 2007, ko se je razširila iz gruzinskega pristanišča Poti. V Evropi je bila zaradi tega v zadnjem desetletju panika precejšnja: Danska je postavila ograjo na meji z Nemčijo, Poljska pa je napovedala, da bo vzdolž celotne meje z Belorusijo postavila ograjo, ki bi divjim prašičem popolnoma preprečila prehod meje. Antropologi, zbrani v projektu *Zbegati prašiča: Spreminjanje kozmopolitike lova v Evropi in onkraj* (Bewildering Boar 2018), so v tej napovedi uvideli povezavo med avtoritarno poljsko oblastjo, diskurzom biovarnosti in splošnim zaostrovanjem mejnih režimov v »trdnjavi Evropi« zaradi človeških migrantov. Sklenili so, da širjenje strahu pred migrantskimi živalmi v resnici služi drugačnemu interesu, in sicer biopolitiki človeških migracij. Po tej interpretaciji naj bi bila ograja pred prašiči v resnici inštrument širjenja strahu pred »tujci« (in morda celo kot ograja pred njimi, kot se že kaže), ki enako kot tuji prašiči silijo na Poljsko in v Evropo.

Čeprav je takšno vzporejanje odnosa držav do ljudi in živali povedno in potrebno, ker lahko omejuje samopašnost oblasti, pa so antropologi pri tem početju včasih tudi naivni, ko se zadovoljijo z družbeno analizo, spregledajo pa ekološko (Guille-Escuret 1998 [1989]). Kakor so pripovedovali lovci v Prekmurju, se tam zelo bojijo divjih prašičev, ki prehajajo slovensko-madžarsko mejo, saj je na Madžarskem bolezen že kosila. Z drugimi besedami, živali niso le alegorične, temveč so tudi žive in stvarne. Številne države jih kot varnostno tveganje upoštevajo na ravni populacij, nekatere pa so razvile tudi bolj iztanjšane lovske tehnike sledenja posamičnim skupinam živali, da bi osvetlili stike med njimi in drugimi živimi

bitji ter gibanje živali čez meje različnih ozemelj (Keck 2018). Za antropologe so živali že nekaj časa dobre za misliti (Lévi-Strauss 1994 [1962]), a na srečo niso več le to, saj jih vse bolj razumemo tudi v ekoloških razmerjih (Guille-Escuret 1998; Ingold 2000; Descola 2018). Danes so namreč skoraj praviloma del antropogenih, tj. človeško spodbujenih ekologij, s stalno in intenzivno vpletenostjo človeka, zato marsikdaj zahtevajo politično upravljanje – včasih tudi z ukrepi na mejah.

Če je pred neželenim življenjem včasih potrebno postaviti mejo, da ljudje ali živali ne bi pospešeno umirali, lahko v medijih pogosto zasledimo tudi opozorila pred »invazivnimi vrstami«, ki ne ogrožajo življenja, ampak »naravni red stvari«. Zgodovinsko spoznavanje sveta in predstave o eksotični flori in favni so znanstveno krepile naravovarstveno obrambno držo (Fall 2011: 636–637) in tudi vojaško terminologijo o invazivnosti vrst (Smart in Smart 2012: 362). Danes je splošna javnost prežeta z diskurzom o ščitenju domnevno prvinskega domačega ozemlja. Tako je v zadnjih letih v Sloveniji potekala prava civilna vojna proti japonskemu dresniku in ambroziji. O teh vrstah se je med ljudmi spletla cela mitologija, na primer, da so semena na naše ozemlje odvrogle sovražne, imperialne države. Prav tako so v javnosti zbujele skrb eksotične školjke, ki naj bi jih v Blejsko jezero na čolnih prinesli kanuisti. Mediji so tudi poročali, da je neodgovornež na bencinski črpalki na Ljubljanskem barju odrgel lokalnemu življu nevarne eksotične želve. Ne trdim, da so biologi v zmoti, ko želijo določen habitat zaščititi pred katero od oblik življenja, želim le pokazati na diskurz, ki temelji na predstavi o izvornem, torej »naravnem« stanju določenega ozemlja. V ljudeh to zbuja občutek o nujnosti njegove obrambe in s tem o nujnosti ščitenja nacionalnih mej: »[R]astlinam se implicitno pripiše političen in kvazimilitanten načrt invazije; in države se morajo zaščititi in zavarovati« (Fall 2011: 638). Tom Selwyn (2004) je na primeru Izraela odkril še neko drugačno logiko, povezano s ščitenjem narave v mejah nacionalnega ozemlja: prav zato, ker je narava univerzalna in ker vrste lahko potujejo, jo nacionalizem ščiti na ozemlju, ki si ga lasti. Čeprav je določene vrste mogoče najti še kje drugje na planetu, si nacionalizem pripiše najvišjo zmožnost njihove zaščite, zato v imenu univerzalne narave kliče k varovanju državnih mej.

Če po eni strani tujerodna narava zbuja strah, ker domnevno ogroža prvobitnost nekega ozemlja, po drugi strani zbujujejo skrb vrste, ki veljajo za avtohtone, so pa na določenem ozemlju postale maloštevilne. V tem primeru govorimo o »ogroženi vrsti« in nevarnosti njenega popolnega izginotja, vse moči pa se usmerijo v njeno ohranitev. Lahko se tudi zgodi, da je vrsta že izginila, ljudje pa jo želijo ponovno naseliti. Tudi to lahko zbuja strah: tako je z nekaterimi zvermi in parkljasto divjadjo, ki se jih kmetje radi otepajo zaradi gospodarske škode. Vendar prostoživečih živali ne le naseljujejo (naravovarstveniki in lovci), marveč tudi same prečkajo meje in se naseljujejo v okoljih, kjer jih prej dolga leta ni bilo (veliko). Takrat se tisti, ki bi raje živeli brez divjadi, pritožujejo, da so meje preveč prepustne. Hkrati se dogaja, da se lovci, ki gojijo divjad na nacionalnem ozemlju, pritožujejo, ker jim beži čez mejo k sosedom, saj jim s tem povzročajo gospodarsko škodo. V teh raznovrstnih diskurzih živali pogosto dobijo nacionalnost, in sicer glede na to, s katerega ozemlja prihajajo in kam – po mnenju komentatorjev bodisi kot ekonomsko bogastvo ali kot škodljivci – (ne) sodijo (Fall 2011: 635). Takšno prisvajanje vrst lahko postane celo osnova mednarodnega usklajevanja o poteku meje; bližnji zgled je iz Jadranskega morja, kjer so tudi jate rib dejavnik v pogajanjih o slovensko-hrvaški meji (Rogelja in Janko Spreizer 2017: 49–50).

Meje so z varovanjem naravnih vrst zelo povezane. Zamisel o ograditvi ozemlja kot »naravnega okolja«, s katerim bi upravljali, korenini v evropskem elitnem lovu. Britanski parki so nastali z ograjevanjem območij »divjine«, ki jih je plemstvo umaknilo iz javne rabe, rezerviralo za reprodukcijo izbranih živalskih vrst, predvsem jelenov, in lasten lov (Fletcher 2011). V 19. stoletju so ob tem vzniknile tudi ideje o neizmerni vrednosti slikovitih krajin z značilnimi oblikami življenja. Alexander von Humboldt je med prvimi pisal o sovplivanju človeških in naravnih dejavnikov in potencialni grožnji, ki jo naravnim habitatom povzroča pretirano poseganje človeka (Wulf 2017 [2015]), John Muir in drugi zgodnji naravovarstveni aktivisti pa so se zavzemali tudi že za pravno zaščito izbranih ozemelj pred negativnimi vplivi ljudi (Worster 2008). Zgodovino zavarovanih območij tu omenjamo, ker je bilo postavljanje mej eden od pomembnejših ukrepov tega

varovanja (Fall 2011: 628) – večina »parkov« ima jasno začrtane meje. Zavarovana območja ob državnih mejah – in teh ni prav malo oziroma jih je vse več – pa so pogosto povezana z vprašanjem, kako meje vplivajo na njihovo delovanje:

Meje ločujejo ekologije. Te ločnice so lahko ekološko moteče. Predatorji z nizko populacijsko gostoto trčijo na težave zaradi izgube koridorjev za genetsko izmenjavo. Ker se meje redko ujemajo z naravnimi sistemi, so naraščali pozivi za čezmejna zaščitena območja in druge oblike čezmejnih konservatorskih podvigov. (Smart in Smart 2012: 363)

Da so meje vpliven ekološki dejavnik, ki kompleksno zaznamuje obmejno »naravo«, so med prvimi ugotavljali raziskovalci meje med Mehiko in ZDA. Na tej meji začetek čezmejnih konservatorskih projektov sega že v 30. leta 20. stoletja (Altshul 2008: 8), leta 1982 pa so s tem v zvezi organizirali simpozij »Ekologija in razvoj obmejne regije« (Ganster 1986). V 90. letih so o državnih mejah kot dejavniku varovanja narave začeli razpravljati na globalni ravni. Geografinja Juliet J. Fall je to povezala z raznovrstnimi spremembami tistega časa, na primer z novim znanjem o genetiki, s spoznanji o potrebi po urejanju koridorjev za čezmejno prehajanje živali, pa tudi z rastjo števila naravovarstvenih organizacij, ki so v mejah našle novo nišo za delovanje in pridobivanje sredstev (Fall 2011: 631–634). V naravovarstveni praksi je tako naraščala potreba po mednarodnih konservatorskih politikah in ukrepih, vključno z znanjem o mejah in koridorjih, kar so obravnavali na 5. Kongresu parkov sveta z naslovom »Koristi onstran mej« (*World Parks Congress: Benefits beyond Boundaries*) leta 2003 v Durbanu.

V 90. letih prejšnjega stoletja je k težnji priznanja mej kot ekološkega dejavnika prispevalo tudi odstranjevanje trdih mej med socialističnim in kapitalističnim blokom. V Evropi je tak primer t. i. železna zavesa, ob kateri so naravovarstveniki našli priložnost za preoblikovanje militariziranega v varovani pas. Nekdaj močno zastraženo mejo so namreč v nekaterih državah več desetletij opazovali biologi, ki so ugotovili, da tam nastaja visoka biotska raznovrstnost. Ker je bilo gibanje ljudi omejeno, so zatočišče našle ptice, druge živali in številne rastline. S to argumentacijo so leta 2003

registrirali mednarodni projekt »Evropski zeleni pas« (*European Green Belt*), da bi vzdolž 12.500 km pasu med Barentsovim morjem na rusko-norveški meji in Črnim morjem na turško-bolgarski meji ustvarili zavarovano območje. V tej številni mednarodni mreži zaščitenih območij sodelujejo tudi Krajinski park Goričko v Prekmurju in sosednja čezmejna parka na Madžarskem in v Avstriji. Omenjeni trije parki na slovensko-avstrijsko-madžarski tromeji so od leta 2006 povezani v Trideželni park Goričko-Raab-Őrség, kar izraža sodobno konservatorsko prizadevanje za čezmejno povezovanje zavarovanih območij. V vseh omenjenih težnjah odseva popularna naracija, da lahko »brezmejna narava« prispeva k zблиževanju ljudi in držav ter da lahko z njeno pomočjo presegamo politične delitve (Fall 2011: 627).

H krepitvi globalizacijske predstave, da »narava« ne pozna mej in so zato potrebne mednarodne ekološke politike in prakse (Cunningham 2016: 371–372), so prispevali tudi tragični dogodki. Prelomnega pomena je bila jedrska nesreča v Černobilu leta 1986, katere vplivi so bili daljnosežni (Kirchhof 2018). V zadnjih desetletjih je opazno globalno širjenje zavesti, da lahko človeška dejavnost na neki zemeljski točki doseže zelo oddaljene kraje in potencialno vpliva na prihodnost celotnega planeta. Občutek o povezanem svetu spremlja še diskurz, da vrste z obličja planeta pospešeno izginjajo in da je ta proces nepovrnljiv. Obstajajo torej močni razlogi za mednarodne, po možnosti globalne ukrepe zaščite – brezmejne ali lokalizirane – narave.

Za konec naj opozorim še na nekaj, kar bo v nadaljevanju osrednja tema enega od etnografskih poglavij. Iz obravnave materialnosti meje sledi, da je »narava« pravzaprav integralni del vsake meje. Prav na vsaki meji so oblike nečloveškega življenja, če ne rastline in živali, pa vsaj bacili. Na to je opozorila antropologinja Hilary Cunningham (2016: 375), ko je poudarila, da geopolitične meje brez izjeme sestavlja tudi življenje, saj prav vse meje »sekajo kopenske in morske habitate«. Če so bili v razpravi o materialnosti meje obravnavani predvsem predmeti, je treba poudariti, da so del tega tudi živa bitja. Toda za razloček od predmetov ima življenje precej večjo avtonomijo in zmožnost avtopoetskega delovanja (Maturana in Varela 2005 [1987]), zato predmetnosti in življenja

meje ne moremo kar poistiti. Gibanja nečloveških živih bitij dajejo mejnim okoljem poseben značaj (Cunningham in Heyman 2004), saj ustvarjajo posebne sledi in nivoje meje. Hilary Cunningham (2016) je opozorila, da je bilo tem več-kot-človeškim mejam doslej namenjeno premalo pozornosti in da bi v tem tudi antropologi morali spoznati eno od perspektivnih področij preučevanja mej.

***

V tem poglavju smo se posvetili razmeroma obstranskemu področju v raziskavah mej, ki pa zaradi rastočega pomena ekološke misli postaja vse aktualnejše. Po eni strani so živa in neživa narava ter snovno okolje vse pogosteje predmet humanističnega in družboslovnega raziskovanja nasploh. Zato se – tako kot na mnogih drugih specializiranih antropoloških področjih – v raziskovanju mej več pozornosti namenja entitetam, ki niso le predmet človeškega izdelovanja in upomenjanja, ampak jih lahko vidimo kot deloma od ljudi neodvisno delujoče in kot akterje, ki dejavno sooblikujejo človeški svet. Po drugi strani pa je meja izključno človeški izum in ljudem na zelo poseben način pomaga organizirati prostorske ureditve, s tem pa je tudi enkratna priložnost za raziskovanje ekoloških vprašanj. K nekaterim od predstavljenih tematik, vprašanj in pristopov se bom še vrnil. Pred tem pa spoznajmo, kako je nastajala meja na Goričkem in kakšne spomine imajo nanjo tam živeči prebivalci ter kakšne politične, identitetne in ekonomske procese spodbuja danes ta nekoč trda, nato lahko prehodna, v času epidemije pa znova zaprta meja.